

ČESKÁ ZEMĚDĚLSKÁ UNIVERZITA V PRAZE
AGRONOMICKÁ FAKULTA
Kamýcká 129, Praha 6 – Suchbátka, 165 21

TRENDY ČESKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ

Vašák J.

Katedra rostlinné výroby, ČZU Praha

Přes zdání konzervativnosti je zemědělství mimořádně proměnlivé a jeho tvář se velmi rychle mění. Různorodost dokládá například rozsah zornění: v Dánsku to je 88 %, v Holandsku 46 %, v Maďarsku 78 %, v Česku 73 %, v Rakousku 40 %. Přitom zornění v Českých zemích činilo v roce 1920 75%, a to z výměry zemědělské půdy o 42% větší než nyní. Podíl obilovin z osevu kolísal v letech 1930-38 mezi 57,1 a 59,4%, zatímco nyní činí 47,3%. Je možné říci, že žádná z velkých „předválečných“ plodin (žito, cukrovka, brambory, jetel, vojtěška ap.) si neudržela význam a že naopak dříve nevýznamné (řepka, hořčice, ozimý ječmen, kukuřice atd.) nebo vůbec nepěstované plodiny (slunečnice, triticales a další) se výrazně rozšířily (tab. 1).

Tab. 1: Porovnání sklizňové výměry významných plodin v r. 1930 a 2002 v ČR dle FSÚ a ČSÚ.

Plodina	Výměra v ha, rok 1930	Výměra v ha, rok 2002
Osevní plocha celkem	3836000	2696625
Pšenice celkem	411475	848830
Žito celkem	834234	35332
Oves jarní	614309	61026
Kukuřice na zrno	12154	70570
Kukuřice a jednoleté pícniny	57540	268738
Luskoviny celkem	72058	34173
Hrách setý	10509	27971
Brambory celkem	441454	38314
Cukrovka	180571	77479
Olejniny celkem	7123	409738
Řepka a řepice celkem	589	313025
Slunečnice roční	8	24242
Mák setý	5663	29637
Hořčice bílá a celkem	301	35798
Len setý přadný	8288	5843
Víceleté pícniny na orné půdě	861322	258718

K těmto změnám došlo nejen v důsledku růstu vkladů (hnojiv, pesticidů), což například vedlo k rozšíření pěstování pšenice. Ani zásadní změny, jako nástup traktorů a mechanizace obecně, které výrazně omezily potřebu pícnin (jetele, vojtěšky) a ovsu nejsou sami o sobě rozhodující. Třeba pokles výměry brambor je způsoben hlavně změnou výkrmu prasat, tedy nástup suchých směsí na bázi zrnin a rostlinných bílkovinných šrotů.

Na změně významu plodiny se stále více projevují vlivy zahraničního obchodu. Například propad cukrovky je způsoben hlavně její neschopností obstát v konkurenci

s cukrovou třtinou, případně kukuřičným cukrem. Naopak tukašské olejninu, které i nahrazují v osevním postupu předplodinovou hodnotu jetelovin a organicky hnojených okopanin, se díky pokroku ve šlechtění a pěstitelské technologii značně prosadily a to i pro export jako vhodnější zdroj tuků než ze sóji a palmy olejné. Mák se stal velkou plodinou díky velkému vývozu, kterému ostatní tradiční pěstitelé nekonkurovali, neboť neměli zvládnutou pěstitelskou technologii (Polsko, Maďarsko), případně ochranu máku proti zneužití (exSSSR), nebo nejsou na mák dotace (EU). Ohromný rozmach hořčice (v roce 2003 již 67458 ha) je opřen o export do zemí EU, kde se podle let nechává v dočasném úhoru 7-15% orné půdy. Hořčice se uplatňuje jako nejvýznamnější zelené hnojení, když ale osivo země EU si nevyrábí, neboť na jeho produkci nejsou dotace.

Evropská unie a světový trh

Základní filosofií snad všech států světa je orientace na autarkii – soběstačnost v produkci potravin. Dalším faktorem, který je velmi typický pro Evropu, je sociální aspekt dostupnosti potravin pro všechny vrstvy společnosti. Z toho vyplývá:

- nutnost ochrany vnitřního trhu před dovozy,
- dotace výroby potravin,
- složitý systém regulace, aby dotovaných potravin nebyl nadbytek,
- absence kladů z konkurenční soutěže se zahraničím a fakt zpomalení rozvoje zemědělství, včetně jeho podnikatelské a výrobní struktury.

Celý tento systém je kritizovaný ze zcela opačných pólů. Prvou skupinu představují USA, Kanada, Austrálie, potenciálně i Ruská federace, Kazachstán, Ukrajina a další. Například hlavní světový exportér agrární produkce, USA, těží z asi trojnásobného fondu orné půdy než má EU, či dvojnásobku k ČR. Průměrná velikost farmy se v USA blíží k 300 ha, v EU asi k 20 ha a v ČR činí statisticky asi 139 ha. Velkou předností USA je vyspělá technika a technologie, včetně širokého využívání geneticky modifikovaných rostlin. Z toho plyne nutnost vyvézt potraviny pro asi 200 mil. obyvatel mimo území USA a to tam, kde je jistota splatnosti. Systém obrany EU (dotace, cla, dovozní kvóty, fytosanitární opatření atd.) jsou pochopitelně brzdou americké expanze do Evropy.

Z druhé strany jde o rozvojový svět, hlavně o Afriku, ale i bývalé země sovětského bloku. Tyto země nedotují vůbec, nebo jen velmi málo. Dokáží sice vyrábět na úrovni světových cen, nebo spíše levněji, ale uzavřený trh s celními a dalšími omezeními jim škodí. Například pro Afriku, která má jako zboží hlavně k dispozici potraviny, vede neliberální zahraniční obchod k jejich dalšímu zbídačování. Pro chudobu nemohou nakupovat zboží které nevyrábí a peníze za zboží (potraviny) které produkují nedostanou, protože nemohou vstoupit na trh.

Systém ochrany vnitřního trhu, dotace a více či méně viditelné regulace trhu orientovaného na soběstačnost, bude do budoucna určovat hospodářský systém v zemědělství i strukturu plodin a výrob. V každém případě jde o daleko lepší stav než nynější, i když vznikne řada problémů a nákladů (tab. 2a, 2b). Hlavní předností EU pro ČR bude možnost srovnat cenovou úroveň zemědělské produkce, vyvážen bez omezení do všech zemí EU a plně využít domácích výhod: relativní velkovýroba, vysoká úroveň vzdělanosti, poměrně výhodné přírodní podmínky, existence profesionálně zdatného manažmentu jako „tvrdého transformačního jádra“, a také z poměrně rozsáhlého půdního fondu: ČR 0,3 ha orné půdy na obyvatele, v EU15 jen 0,21 ha.

*Tab. 2a: Náklady a podmínky spojené se vstupem do EU
(zákl. pramen Čuba, Hurta 2003 – upraveno a doplněno)*

1. Nitrátová směrnice / likvidace odpadů. ČR to stojí 7 mld. Kč ročně (+7% ve všech nákladech/10 let)
2. Plnit pravidla EU – vyšší minim. mzda, ochrana životního prostředí, společná obchodní politika apod. (+ 0,5% v nákladech ročně)
3. Růst nájmu z pozemků. Nyní asi 450 Kč/ha z.p. z průměrné ceny 1 ha 30,4 tis. Kč. Za 10 let nárůst na asi 91 tis. Kč/ha z.p. a nájem 1300 Kč/ha (+3% v nákladech a 9% v RV / 10 let)
4. Mzdy. V ČR 430 €, v SRN 2100 €/měsíc. V zemědělství ale mzdy asi o 40-50% nižší než jinde (10300 Kč) a narostou na asi 25 tis. Kč za 10 let při poklesu pracovníků o 15% (+20% v nákladech)
5. Zahájit údržbu budov, cest, strojů, zařízení (+4 až 8% v nákladech)
6. Růst nákladů na vstupy do zemědělství. Hlavně PHM, agrochemikálie, energie, krmiv (+5% ročně, 55% za 10 let)
7. Růst nákladů služeb (biologické, skladování, sušení, opravářské, pojištění apod.)
8. Bariéra obchodní marže. Obchod si diktuje a bere v EU 30% z ceny potravin. To nedovolí zvýšit výkupní ceny. Potravin 1999/2006 narostou v cenách o 40%, ale bez profitu pro prvovýrobu.
9. Kvóty a limity (plocha orné půdy 2001/EU – 6%, limit na mléko, cukr, škrob, sušená krmiva, vlákno lnu, rajčata, broskve, hrušky). Olejiny, vepřové, drůbež, ovce bez limitu
10. Nestejné dotace ve starých a nových zemích (+ pád výnosů u nových zemích za transformaci)
11. Nástup na domácí trh globalizovaných korporací. Již nyní mají cukr, cukrovinky, nápoje apod. Naše podniky mají vytvořit silné nadnárodní společnosti.
12. Nerovnosti se nevyrovnají zřejmě ani v r.2013
13. Náklady se oproti současnosti zvýší v r. 2006 o 55-60%, 2009 o 65-70%, 2013 o 95-100%
14. V době vstupu 2004 lze získat z EU přímé platby 5,8 mld. Kč, z rozpočtu ČR max. 7,8 mld. Kč, podpora trhu od EU 2,6 mld. Kč – celkem 16,2 mld. Kč, ale hned po vstupu do EU naše náklady narostou o 23% tj. o 29 mld. Kč. (100%=125 mld. Kč/rok)? Co růst cen?
15. V EU dotace činí 27% z příjmu v ČR jen 12%.
16. EU ale chrání před globalizovaným světem
17. Zemědělství EU se proti USA zakonzervovalo v nemodernosti a to nelze rychle překonat. EU je velmi zranitelná.
18. USA zatím na EU nevyvíjí silný tlak. USA má potraviny pro 500 mil. lidí, 60% zkonsumuje, 40% vyveze.
19. USA má další možnosti:
 - intenzifikace (biotechnologie a koncentrace výroby)
 - rozšíření orné půdy
20. USA vytvořilo několik nadnárodních shluků, ty řídí několik set velkých potravinových korporací a ty ovládají farmáře (nyní téměř 2 mil.)
21. V USA je zemědělství a potravinářství po farmaceutickém průmyslu 2. nejziskovější sektor
22. V Evropě je zemědělství a potravinářství „nutné zlo“
23. Evropská politika je založena na levných potravinách, které je nutno zemědělcům dotovat
24. Evropa je pro USA nejlepší prostor pro expanzi a proto chce, aby do r. 2014 zcela zmizely cla a celní bariéry na světě
25. Rozšíření EU rozšiřuje kapacity výroby i spotřeby a vytváří prostor pro zesílení evropských korporací
26. Zemědělství ČR/SR je bez kapitálu, má kapacity co nevyužívá (louky, pastviny, cesty, stavby), ztratilo velkovýrobní charakter, neprovázalo se se zpracovateli a odběrateli
27. Chce to vytvořit kombináty s výměrami až 300 (500) tis. ha, což je nemožné
28. Zemědělství může dodávat a využívat vlastní levnou energii
29. Vstup do EU dá ČR/SR možnost vývozu a expanze, jistotu odbytu za intervenční cenu, růst a stabilita cen, přímé platby, ochrana proti dovozům, podpora exportu mimo EU, zamezení dovozu dotované produkce z EU
30. Využijeme výhod: relativní velkovýroba, vzdělanost, vysoká produktivita práce, vidina cíle, levnější výroba

*Tab. 2b: Produkční kvóty a přímé platby
(zákl. pramen Čuba, Hurta 2003 – upraveno a doplněno)*

1. v r.2004 až 2006 může zemědělství získat 2,5x více (jen zdroje EU), až 5 x více než dosud (zapojeny i domácí podpory), tj. 50 mld. + 28 mld. Kč
2. Cenová hladina je ale jen na asi 40% úrovni EU, zde je ale práce je 2-4x dražší a půda 10-15x.
3. Při 30 Kč/EUR, 25% úrovni plateb k EU (do r.2007 + 50 ročně, pak + 10% ročně), možnosti až 30% národní podpory, referenčním výnosu 4,2 t/ha obilí:
 - obilí, olejnin 1985 Kč/ha (s národní podporou navíc až 2741 Kč/ha)
 - luskoviny 2284 Kč/ha (2741 Kč)
 - len 1985 Kč/ha (5718 Kč)
 - bramborový škrob, zatím kvóta 33660 t, průmyslové brambory 176 Kč/t (527 Kč) při 18% škrobnatosti
 - sušená krmiva (kvóta 27942 t) 2065 Kč/t jako v EU
 - 12000 t rajčat (1035 Kč/t) u broskví 1287 t (1431 Kč/t) jako v EU (naše výroba)
 - cukerní pořádek u cukrovky a cukru. Růst minimální ceny cukrovky a intervenční ceny cukru, růst spotřebitelské ceny
 - vlákno lnu zpracovateli: dlouhé 1923 t (4800 Kč/t), krátké 2886 t (2700 Kč/t) jako v EU
 - výrobci osiva 420 až 2340 Kč/100 kg
 - na cca 6100 ha chmelnic 3600 Kč/ha od EU a 4400 Kč od ČR

Perspektivy zemědělství, jako oboru podnikání jsou z řady důvodů velmi dobré. Výroba potravin je soustředěna jen na asi 10% zemské souše, když ale další rozšíření obdělávané půdy vyžaduje ohromné náklady. Je to proto, že podstatná část potenciálně využitelné země jsou pouště a zasolené či věčně zmrzlé půdy. Přes absolutní přírůstek orné půdy na zemi (mimo Evropu všechny kontinenty rozšiřují půdu) její výměra na 1 obyvatele světa dramaticky klesá a dnes činí jen asi 0,23 ha. Současně probíhá urbanizace a města jsou na zemědělství bytostně závislá. Ještě významnějším faktorem je nárůst spotřeby potravin v dříve rozvojovém světě, hlavně v Číně (tab. 3) a to především potravin vysoce energeticky náročných (maso). Zásoby zemědělské produkce obecně klesly pod usaně přijatých bezpečných 20% na konečné roční spotřebě. Vyjímaje GMO, které se ale v Evropě z politických důvodů nedaří prosadit, nemáme k dispozici žádné nové poznatky. Například objev šlechtění rostlin, výroby hnojiv, pesticidů, náhrada zvířecí tažné síly výrazně přispěly ke zvýšení výnosů a snížení nákladů na jednotku produkce. Proto již v současnosti se světové výnosy plodin zvyšují jen málo. Například u obilovin rostly výnosy v šedesátých letech o 2,7% ročně, kdežto nyní jen o asi 1,2 % ročně. Ubývá přirozených zdrojů lidské výživy, což ukazují stále intenzivnější spory v mořském rybolovu. Naopak přibývá frekvence různých velkých katastrof, jako je vliv El Niño. Zatím je sporný vliv globálního oteplování, ale pokud se prosadí, nutně se projeví až ve změně osídlení. Rozhodně již nyní neplatí přímý vztah, že při růstu produkce klesají ceny a naopak (tab. 4). Zdá se, že spotřeba potravin, hlavně díky větší kupní síle v dříve rozvojovém světě (Čína, Indie), předstihuje přírůstky výroby a proto ceny rostou. Může platit teze, že potraviny již nikdy v budoucnu nebudou tak levné jako dosud.

Tab. 3: Růst ekonomiky, populace a spotřeby tuků na osobu u nejlidnatějších států světa

Ukazatel	Země	1996/97	1998/99	2000/01	2002/03
Obyvatel (mil.)	Čína	1223	1243	1263	1280
	Indie	966	998	1025	1056
Růst hrubého domácího produktu (% za rok)	Čína	8,8	7,2	7,3	7,2
Spotřeba tuků (kg/osobu/rok)	Čína	11,7	12,8	14,7	16,1
	Indie	9,7	10,9	11,8	12,2

Tab. 4: Spotřeba olejnin a ceny

Produkce semen (mil. t)			
Komodita/rok	2003/04	2001/02	1999/00
Celkem	340	316	296
Z toho....sója – boby	206	185	160
řepka a slunečnice	63	58	69
jiné	71	73	66
% zásob k užití	16,3	22,4	21,5

Produkce hlavních rostlinných olejů (mil. t)			
Rok	2003/04	2001/02	2000/01
Celkem	98,7	91,0	88,6
% zásob k užití	10,5	11,4	13,2

Průměrné ceny řepky kvality „00“ v Kč/t ¹⁾					
Upraveno z OilWorld 1999, No 50 a 2003 No 29 a 40					
Místo/rok ¹⁾	1.10.2003 *	2003/04**	2002/03	2001/02	2000/01
Cif Hamburk	295	270	275	216	193

Poznámky: 1) Do r.1999 údaje za leden až prosinec, dále za červenec až červen.; * skutečnost – min. poptávkové ceny; ** prognóza.

Perspektivy pro ČR

Hlavní pastí pro ekonomiku ČR a hlavně pro zemědělství je nedostatečná výroba. S ohledem na poměrně nízkou výměru půdy na 1 obyvatele či zemědělce je zcela nezbytné volit cestu vysoké intenzity produkce. Ve vysokých výnosech se řadí stálé náklady jako jsou setí, sklizeň, poplatky, odpisy, základní provoz podniku. Z toho důvodu úspory na vstupech jsou mimořádně chybné, neboť bez uceleného pěstitelského systému jsou výnosy nízké, nestálé a produkce je ztrátová (tab. 5). Konstantní náklady se také řadí při růstu velikosti podniku a při zvyšování produktivity práce - vyšší výnosy, nižší počet pracovníků. Ke snižování konstantních nákladů vede i vhodné využívání environmentálních opatření, především uvedení do klidu půd, které nemají při současném stupni poznání a vybavenosti dobrou produkční schopnost.

Další pastí je snaha po setrvalosti současné struktury výroby. To znamená, že nebudeme brát ohled na volný pohyb zboží po nové velké EU, včetně lepšího přístupu ke zboží z dovozů. Je nezbytné se orientovat na produkci zboží s vysokou přidanou hodnotou a to především pro export. Z tržeb je možné hradit dovozy zboží s nižší cenou. Přehled doporučení je v tab. 6.

Tab. 5: Porovnání výsledků Systému výroby řepky intenzifikace v letech 1999 až 2002

Ukazatel	ČR					SVŘi (ČR+SR)				
	1999	2000	2001	2002	Průměr	1999	2000	2001	2002	Průměr
Výnos(t/ha)	2,67	2,61	2,84	2,27	2,60	4,23	4,04	4,31	3,59	4,04
Farmářská cena (VIII, Kč/t)	5303	6098	6679	5982	6016	5303	6098	6679	5982	6016
Tržbycelkem (Kč/ha)	14159	15916	18968	13579	15656	22432	24636	28786	21475	24332
Náklady celkem (Kč/ha)	16225	16400	16894	17200	16680	20100	20769	22012	22455	21334
Zisk (Kč/ha)	-2066	-484	+2074	-3621	-1024	+2805	+3867	+6774	-980	+3117

Tab. 6: Možné šance vybraných plodin po vstupu do EU

Plodina	Perspektiva	Zdůvodnění
Pšenice	Pokles	Malé výnosy, import kvalitnější potravinářské pšenice ze SR, Francie, Maďarska a krmné z Dánska ap.
Žito	Výrazný pokles	Sever Evropy s písiky (Polsko, Pobaltí, část SRN má velmi vhodné podmínky pro žito.
Ječmen sladovnický	Nárůst	ČR má vynikající podmínky pro ječmen z hlediska výnosů, kvality, tradice, sladoven, pivovarnictví, skladování, exportu. Budoucí hlavní exportní plodina ČR.
Oves	Mírný nárůst	Dobré pěstitelské podmínky, růst významu ovsu jako krmiva i potravy.
Kukuřice na zrno	Pokles	Levné dovozy z výkonnějších zemí (Maďarsko, Slovensko).
Kukuřice na siláž, DSK.	Mírný nárůst	Vazba na pravděpodobné posílení živočišné výroby a pokles ploch jetelovin.
Jetel, vojtěška	Pokles	Prohloubí se změny ve výkrmu skotu.
Len přadný	Nárůst	Podpora ze strany EU, možný nárůst zájmu o tkaniny ze lnu (módnost, antialergické ložní prádlo ap.)
Brambory	Pokles	Konkurence u velmi raných brambor z jihu Evropy a Podunají, u pozdních z Polska.
Cukrovka	Pokles	Přes udržování „Cukerního pořádku“ se prosadí liberalizace trhu s cukrem z třtiny a evropské izoglukózy z kukuřice.
Řepka	Setrvalost a pokles	V obchodě s řepkou se prosadí další státy jako Polsko, Pobaltí, Ukrajina, Bělorusko. Nadále ale zůstane velkou plodinou s 250-300 tis.ha, i jako předplodina.
Hořčice	Nejasná	Bude bez podpor ze strany EU a její produkce se může přesunout na východ. Pokud budou dotace, jsou např. v Maďarsku pro ní vynikající podmínky.
Mák	Výrazný nárůst	Za předpokladu ovládnutí hlavně slovanského trhu a pokud nedojde k omezení ze strany EU a OSN je mák mimořádně nadějnou exportní komoditou a farmaceutickou plodinou.
Slunečnice	Nárůst	Dobré výnosy, kvalitní produkce. Orientovat se na olejný typ.
Semenářství	Výrazný nárůst	ČR má vynikající podmínky pro množení trav, jetelovin, brambor, obilovin.

Třetí pastí je byrokratická strnulost a nízká profesionální úroveň tam, kdy se transformují daňové peníze. To se týká všech složek od Parlamentu, vlády až po ministerstva, úřady, zemědělské školy, výzkum ap. Dosud jsme nevytvořily žádný systém skutečné přípravy na nový trh. Například je stále možná orientace na skupinu ječmen, slad, pivo, pivovary, sládci, prodejci pro export a služby v zahraničí. Jedna velká komodita s vysokou přidanou hodnotou a s masovým exportem vyřeší podstatnou část problémů z tzv. nadvýroby, když ovšem pravidelně máme saldo v zahraničním agrárním obchodě ve výši 18-22 mld. ročně.